

*Калакура О.
Інститут політичних
і етнонаціональних досліджень
НАН України, м. Київ*

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА КОНФРОНТАЦІЯ В УМОВАХ УТВОРЕННЯ ЗУНР ТА ЇЇ ЗЛУКИ З УНР (1918–1919)

Серед драматичних сторінок історії польсько-українських взаємин ключове місце займає період відновлення національних державностей Польщі і України, започаткований в ході Першої світової війни. Розв'язання “українського” і “польського” питань, створення незалежних держав сусідніх слов'янських народів відкривало реальний шанс для становлення нової архітектури Центрально-Східної Європи, однак воно нашттовхнулося на стереотипи імперської політики Росії і західних держав, на за давнені суперечності між українцями і поляками, в епіцентрі яких опинилися територіальні претензії Польщі на Галичину і Західну Волинь. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у часовому вимірі співпало з відновленням Польської Народної Республіки (ПНР), уряд якої претендував на повернення до кордонів Речіпосполитої 1772 р. Це і спричинило, головним чином, гострий міжетнічний конфлікт, який переріс у польсько-українську війну листопада 1918 – червня 1919 рр.

Науковий і неупереджений аналіз причин і характеру польсько-українського конфлікту, його масштабів і драматичних наслідків для обох народів та європейської спільноти належить до винятково актуальних і важливих проблем історичної науки, оскільки дозволяє з висоти сучасності, на засадах ретроспективи глибше осмислити гіркий досвід і повчальні уроки, які впливають з минулого для сьогодення, зокрема для утвердження рівноправних і партнерських взаємин Польщі та України. Значення цієї проблематики зумовлюється й тим, що від гармонізації польсько-українських міжетнічних та міждержавних відносин значною мірою залежить забезпечення сприятливих умов для проживання сотень тисяч поляків в Україні та українців у Польщі.

Після проголошення незалежності України вийшов ряд праць [1], автори яких, досліджуючи вузлові питання утворення ЗУНР, торкаються польсько-української війни, висвітлюють її причини, хід та наслідки, шукають альтернативи уникнення збройного конфлікту. Ця проблематика знаходить відображення і в дослідженнях польських істориків [2], частина яких, на жаль, все ще перебуває в полоні ідеологічних стереотипів минулого, на кшталт “українського замаху” на польські землі, закомплексованості на парадигмах “польський Львів”, “одвічність східних кресів Польщі” та ін. Відрадно, що праці багатьох наших польських колег останніх років пронизані визнанням права українців на самовизначення, на свою державність, пошуком компромісних оцінок причин і наслідків польсько-української війни.

У пропонованій розвідці з урахуванням досліджень попередників, нового прочитання опублікованих джерел і на основі деяких маловідомих архівних документів ставиться завдання дати відповідь на наступні питання: чому сусідні слов'янські народи, реалізуючи своє право на самовизначення і відновлення національних держав, не зуміли порозумітися і вдалися до силового розв'язання етнічно-територіальних проблем, наскільки історично виправданим виявилася інкорпорація Польщею Східної Галичини і Західної Волині, які наслідки для України і Польщі мала поразка ЗУНР, а відтак і УНР, чому не було почуте в країнах Західної Європи прагнення українців до соборності і власної держави, які повчальні уроки мають винести поляки і українці з драматичних подій 1917–1920 рр. Усі ці питання розглядаються під кутом зору захищеності інтересів і прав поляків в Україні та українців у Польщі.

Як відомо, назва Галичини походить від столиці Галицько-Волинської держави, територія якої у X–XI ст. входила до Київської Русі і виступала пограниччям у зв'язках з Гнєзненською (польською) державою, не раз ставала об'єктом гострого суперництва. Незважаючи на те, що наприкінці XIV ст. Галичина увійшла до складу Польського королівства як автономне “Королівство Русь”, а в 1434 р. була інкорпорована Польщею, українське населення краю завжди вважало себе і свою територію невіддільною частиною України, брало активну участь у Національно-визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького. Після поділу Речіпосполитої 1772 р. Галичина опинилася в Австрійській, згодом Австро-Угорській імперії. За чотири століття етнічний склад населення краю зазнав великих змін, але українці продовжували залишатися найбільшою етнічною групою. За матеріалами австрійського перепису 1900 р. тут налічувалось 3,6 млн. греко-католиків, до числа яких відносили себе українці (63,5% всього населення) та 1,75 млн. римо-католиків (22,7%), серед яких домінували поляки, але й було чимало українців, 614 тис. іудеїв (13%). За мовою спілкування україномовні становили 2,9 млн. чол. (63,1%) польськомовні 1,5 млн. (2,7%), німецькомовні 175 тис. (3,7%) [3]. Наведені дані засвідчують домінування в Галичині українців, які переважали не тільки в сільській місцевості, але й у містах та містечках, окрім Львова та Станіслава. Галичина не випадково стала П'ємонтom українського відродження кінця XIX – початку XX ст., потужним осередком національно-соборницького і державницького руху. Тут активно діяли також і польські політичні та громадянсько-культурні об'єднання, які підтримували ідею відродження Польщі.

Спільним для обох рухів було прагнення українців і поляків до самостійного національно-культурного розвитку, відновлення національних держав. Провідники обох народів виступали за відокремлення Галичини від Австро-Угорщини, але її подальший розвиток уявлявся діаметрально по-різному. Якщо провідні українські політичні партії моделювали перспективи Галичини як частини майбутньої

самостійної Української держави, то більшість польських політичних об'єднань розглядали Галичину як "східні креси" Другої Речіпосполитої.

На взаєминах українців і поляків негативно відбивалися старі претензії і образи, успадковані з часів польської колонізації українських земель і Визвольної війни українського народу середини XVII ст., амбітні стереотипи зверхності польської шляхти щодо українського населення, яке, з свого боку, вважало несправедливим ущемлення національних прав. Разом з тим, у свідомості частини провідної верстви поляків і українців проростало розуміння того, що тільки спільними зусиллями можна розірвати імперські пута, здобути свободу і незалежність та відновити національні держави. В історичній пам'яті обох народів зберігалися епізоди тісних династичних зв'язків Київської Русі та Польського королівства, про тривале перебування в одній державі, спільної участі в історичній Грюнвальдській битві, підтримки частиною українців польських повстань 1830–1831 і 1863–64 рр., так званої політики "нової ери" в польсько-українських взаєминах. Однак у польській спільноті верх брали шовіністичні та конфронтаційні настрої, які посилювались в умовах наростання національно-визвольних рухів, детонованих Першою світовою війною та кризою імперських режимів.

Нова фаза польсько-українського конфлікту розгорталася на тлі зміни парадигми і глибоких тріщин як у польському, так і українському національних руках, у яких проглядалися протилежні течії. Поряд з прибічниками союзу з Австрією, було не менше модельторів і симпатиків ідеї автономії у складі демократичної Росії. Дедалі активніше заявляли про себе прихильники самостійницького руху, силової боротьби за повне унезалежнення України і Польщі, створення підпільних збройних загонів, яким в умовах війни відводилась ключова роль у відновленні національної державності.

Поштовхом до державотворчих процесів на теренах Галичини і нагнітання конфронтаційних настроїв українців та поляків послужив Маніфест імператорів Вільгельма II і Франца Йосифа I від 5 листопада 1916 р., в якому декларувалось створення на підросійських землях Польщі і України Польського Королівства як "самостійної" держави зі спадковою монархією, конституційним ладом і армією. Через 10 днів уряд Росії визнав цей маніфест недійсним, але пообіцяв полякам автономію у складі імперії. У січні 1917 р. у Варшаві була створена Тимчасова державна рада, на яку покладалось формування збройних сил Королівства, що мали виступити на боці Німеччини та Австро-Угорщини.

Після саморозпуску цього органу у вересні 1917 р. сформувалася Регентська рада як урядова структура для відновлення польської держави, в руках якої зосереджувалась військова влада. З другого боку, революційні події в Росії та Європі стали викликом для українського національно-визвольного руху, який особливо активізувався на тлі лютневої революції в Росії. У березні 1917 р. в Києві

була створена Українська Центральна Рада, яка III Універсалом проголосила Українську Народну Республіку.

Галицькі українці гаряче вітали відновлення української державності, солідаризувалися з політикою Центральної Ради, схвалювали її IV Універсал, яким УНР оголошувалась самостійною, ні від кого незалежною державою. Особливий ентузіазм галичан викликала участь української делегації у Берестейській мирній конференції, її ухвала про включення Підляшшя і Холмщини до складу УНР. Водночас ця реакція галичан викликала занепокоєння польських шовіністичних кіл, які заявляли, що Берестейський договір порушує східні границі Польського королівства і є “четвертим поділом Польщі”.

Намагаючись ослабити український і польський національний рух, вбити клин у взаємини його провідників, Тимчасовий уряд у Петрограді визнав право польського народу на незалежну державність, ідею якої підтримували уряди США, Франції, Англії та Італії. Право польського робітництва на творення незалежної держави декларував і уряд більшовицької Росії. Пропольські заяви урядів Росії та західних держав стали своєрідним козирем Регентської ради в оголошенні виборів до Сейму, створенні Польської ліквідаційної комісії, для відокремлення Польщі від Росії і перейняття влади від Австро-Угорщини в Галичині. На початку листопада 1918 р. у Любліні почалося формування Тимчасового уряду Польської Народної Республіки, який своїм Маніфестом оголошував польську владу на всіх “історичних землях”, включаючи Галичину.

За таких умов польсько-українське протистояння набувало нового спалаху і конфронтаційного характеру. На цей раз головною причиною стало намагання Ліквідаційної комісії і Люблінського Тимчасового уряду включити до складу Польщі українську Галичину і Західну Волинь. При цьому ігнорувалось природне право українців краю на своє самовизначення, на творення власної державності та здійснені в цьому напрямі кроки. Адже ще 18 жовтня 1918 р. Українська парламентська репрезентація скликала у Львові установчі збори, які статуювали себе парламентсько-українською національною радою (УНРада) і заявили про формування власної державності. На наступний день УНРада проголосила утворення Української Держави на теренах Східної Галичини, Буковини і Закарпаття. Схвалені радою документи передбачали проведення всенародних виборів парламенту, прийняття Конституції, здійснення демократичних реформ. Важливо підкреслити, що УНРада гарантувала забезпечення в межах української держави політичних і національно-культурних прав меншин – поляків, євреїв, німців, угорців, чехів та ін. Паралельно 28 жовтня у Кракові була створена Польська ліквідаційна комісія на чолі з В. Вітосом, на яку тимчасово покладались владні функції в Галичині, планувався її приїзд до Львова на 1-2 листопада. Враховуючи цю обставину, а також те, що галицький намісник генерал К. Гуйн відмовився передати владу українському представництву, в ніч на 1 листопада

українські частини Львівського гарнізону австрійської армії та легіон Українських січових стрільців під командуванням Д. Вітовського явочним порядком заволоділи урядовими установами, взяли під контроль вокзал, пошту, магістрат та ін. Вранці над міською ратушею замайорів синьо-жовтий прапор, а відозви УНРади, розклеєні на стінах будинків, повідомляли про народження Української держави на українських етнічних землях колишньої Австро-Угорщини. Ситуація у Львові ускладнювалась тим, що понад 62% його двохсоттисячних жителів склали поляки, 20% – євреї і лише 18% – українці [4]. Ця ситуація, а також брак єдності українських національно-демократичних сил у підходах до української державності, орієнтація їх частини на Відень, захоплення революційними деклараціями, зволікання з формуванням уряду ЗУНР, із зміцненням Української Галицької армії, виявилось на руку її противникам. Тільки 9 листопада УНРада утворила Тимчасовий Державний секретаріат, а 10 листопада висловила за злуку з Українською Державою на Сході і доручила розпочати відповідні переговори. Хоч офіційна передача влади від цісарського намісника до Української національної ради відбулася, але її реальне становлення наштовхнулось на спротив поляків, набуваючи особливої гостроти у Львові та на західному приграниччі, зокрема в Перемишлі, навколо якого розгорілось справжнє вогнище польсько-української війни. 13 листопада було оприлюднено Тимчасовий основний закон, яким офіційно проголошувалась Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Але до цього часу польські політичні і військові організації зуміли зорганізуватись і перейти у наступ, з тим, щоб перешкодити утворенню ЗУНР, забезпечити приєднання Львова, Східної Галичини, а відтак і Західної Волині до відновленої Польщі. Ці події прискорювали процес утворення Польської держави, започатковували водночас масштабну польсько-українську війну. Претензії польських політиків на Галичину суперечили пунктам мирного врегулювання в Європі, проголошеним Президентом США В. Вільсоном, за яким Польська держава мала відновлюватись на теренах з польським населенням, тоді як у Східній Галичині, Холмщині, Підляшші, Західній Галичині переважали українці.

Місцевим польським військовим формуванням завдяки потужній мілітарній підтримці з Кракова та інших міст вдалося окупувати Перемишль, розгорнути бої за Львів з тим, щоб відтиснути Українську Галицьку Армію та уряд ЗУНР. Як зазначають Л. Зашкільняк та М. Крикун, війна з українцями за Львів розглядалась як вияв польської національної традиції, як символ патріотизму, посвяти юнаків у загоны “Львівські орлята”, котрим відводилась провідна роль у вуличних боях [5]. Основу польських військових формувань склали Польська організація військова (ПОВ), Польський корпус допомоговий (ПКД), Польські кадри військові (ПКВ), загальне керівництво якими очолював О. Скарбек [6]. Жорстокі бої за Львів, започатковані 1 листопада, супроводжувались величезними втратами сторін, з

поперемінними успіхами тривали до 19 листопада, коли завдяки провідникам української і польської церков було досягнуто перемир'я.

Зважаючи на особливості воєнно-політичної конфронтації та пошуки шляхів примирення ЗУНР і Польщі в перші три тижні, видається доцільним докладніше зупинитись на цих подіях з тим, щоб дати відповідь, чому полякам вдалося перехопити ініціативу, утвердитись у Львові, а відтак повалити ЗУНР. Архівні документи, спогади учасників подій засвідчують, що поляки задовго до листопадового зриву вели підготовку до силового утвердження влади під керівництвом Генерального штабу Війська Польського, очолюваного кадровим генералом Т. Розвадовським. Було сформовано спеціальну польську армію в Галичині під командуванням генерала В. Сікорського, призначено військового коменданта Львова А. Камінського [7]. Окрім Львова значні військові сили поляки зосередили у Станіславі, Перемишлі, Коломиї, Золочеві, Дрогобичі та ін. містах. Деяка розгубленість польських сил після захоплення українцями урядових і стратегічних установ виявилась короткочасною. Вже 1 листопада почалася мобілізація і приведення в бойову готовність збройних сил і цивільних поляків, особливо молоді, зокрема львівських "орлят". Для координації дій було створено Польський національний комітет. 2 листопада почалися кровопролитні бої за відвоювання вокзалу, пошти, цитаделі, а на наступний день поляки захопили майже всі владні установи, що й змусило українців погодитись на переговори та перемир'я. Слід підкреслити, що український провід продовжував пошук шляхів мирного розв'язання конфлікту, ініціював створення спільного українсько-польського комітету, який 2 листопада оприлюднив відозву до поляків Львова про правочинність проголошення незалежності Української держави і гарантії повної безпеки польській міській самоуправі. Питання про приналежність Львова пропонувалось вирішити шляхом двостороннього мирного конгресу або укладення міжурядової угоди [8]. На жаль, польська суспільність проігнорувала це звернення і не виявила доброї волі до поступок та порозуміння, віддала перевагу збройній силі і відновила воєнні дії. 4 листопада ініціативу перехопили українці, одержавши підкріплення з числа легіонерів, січових стрільців під командуванням О. Букшованого та загонів добровольців, що примусило поляків піти на чергове перемир'я, але з метою підтягування сил. З 6 листопада відновились вуличні бої у Львові, в яких поляки застосовували бронетехніку, артилерію, авіацію. З поперемінними успіхами воєнні дії продовжувались три тижні, супроводжуючись виснаженням сил, великими втратами обох сторін. Наприклад, тільки 9 листопада поляки втратили 75 убитих і поранених, що складало 42% особового складу, задіяного в боях [9]. Короткочасні перемир'я кожна з сторін намагалася використати для підтягування і поповнення сил, боєприпасів, продуктів, щоб у такий спосіб продовжити бойові дії.

21 листопада після одержання потужної підмоги за рахунок групи “Одсеч” з Перемишля у складі 660 офіцерів і 4900 солдатів, а також бронепоезда, авіазагону, гармат, маючи майже подвійну перевагу сил, поляки зірвали чергове перемир’я, перейшли в наступ та пізно ввечері зуміли оволодіти центром Львова і взяти під контроль частину установ. Після захоплення Львова польські військові загони зробили ряд спроб установити свою владу в інших містах, зокрема в Перемишлі, Самборі, Бориславі, Дрогобичі, але наштотувалися на потужний спротив українських січовиків та цивільного населення. Перша фаза польсько-української війни закінчилась новими великими втратами обох сторін: 300 вбитих і близько тисячі поранених українців та майже 1200 полеглих, поранених і полонених поляків [10]. Ця перемога поляків була зумовлена тим, що відновлена ними держава зуміла швидше сконсолідуватися, створити збройні сили, одержала реальну допомогу країн Антанти. Натомість у наддніпрянській Україні розгорнулось антигетьманське повстання, після якого Директорія УНР опинилася в стані війни з більшовицькою Росією і “білою” армією, а це позбавило її можливості надати практичну допомогу ЗУНР, уряд якої в кінці листопада був змушений перебратися до Тернополя, а пізніше до Станіслава. За таких умов ускладнився український соборний процес, стримуваний воєнними діями, які вели обидві українські держави: УНР проти більшовиків і Денікіна, ЗУНР – проти польської агресії. Керівництво ЗУНР поклало велику надію на з’єднання з УНР, але не враховувало ту критичну ситуацію, яка склалася з Директорією УНР. Перед загрозою більшовицької агресії С. Петлюра був змушений шукати допомоги у польського керівництва, а воно перебувало у стані війни із ЗУНР.

Слід мати на увазі, що утвердження поляків у Львові супроводжувалось широкомасштабними антиукраїнськими акціями: масовими арештами, обшуками, забороною української преси, а також єврейськими погромами, що посилювало антипольські настрої. До того ж частина польського цивільного населення теж взялася за зброю і фактично долучилася до насильницьких дій, оскільки не сприймала закликів української громади до порозуміння, провокувала силовий спосіб вирішення конфлікту, який набув етнічного забарвлення. Тимчасова поразка українців не зламала їх дух, вона тільки загострила старий конфлікт, переконала в необхідності продовжити боротьбу за національні права і власну державність. Головна роль відводилась Українській галицькій армії (УГА), повсюдно створювались бойові загони Січових Стрільців, козацької кінноти, розгорталась справжня партизанська війна. Вся Галичина поділялася на три військові області: Львівську (пізніше Стрийську), Станіславську і Тернопільську, які, в свою чергу, були поділені на округи зі своїми командами. Протягом грудня 1918 р. – січня 1919 р. воєнні дії носили здебільшого позиційний характер: поляки намагалися за будь-яку ціну втриматися у Львові, а Начальна Команда УГА прагнула його відбити [11].

Реакція Ю. Пілсудського*, в руках якого була зосереджена військова влада і якого проголосили Тимчасовим начальником держави, на дії західних українців була вкрай негативною. Він не сприймав жодних державотворчих українців Галичини, оскільки не уявляв собі відновлюваної Польщі без цієї території. Польські народні демократи (ендеки) виступали за так звану інкорпораційну програму, яка ґрунтувалась на ідеї “вищості” поляків, відносила українців і білорусів до “людей нижчого сорту”, які, мовляв, не мають державних традицій. У промові на засіданні Найвищої Ради Антанти наприкінці січня 1919 р. лідер ендеків р. Дмовський говорив про відсталість українців та їх неспроможність створити власну державу, твердив, що немає підстав для відокремлення Східної Галичини.

Водночас роздавались застереження ряду політиків про те, що механічне відтворення Польської держави в старих кордонах, без врахування глибинних змін в етнічному розвитку території, росту національної свідомості непольських народів може закласти основи міжнаціональної напруги в перспективі. Польський політикум не міг не враховувати небезпеку більшовизму і можливість союзу з Українською Народною Республікою, яка вела воєнні дії з більшовицькою Росією, стримуючи її експансію на захід. Суперечливою, здебільшого негативною, була його реакція на соборницький процес українського народу і підготовку договору про об'єднання ЗУНР та УНР. 3 січня 1919 р. в Станіславі УНРада затвердила текст “Передвступного договору” і прийняла ухвалу “Про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою” [12]. У відповідь Директорія видала Універсал УНР про Злуку із ЗУНР. Урочисте проголошення Акту Злуки відбулося 22 січня 1919 р. на багатолюдному віче на Софіївському майдані в Києві. Це стало важливим моральним фактором спільного відстоювання української справи, але західноукраїнське населення побоювалось, що порозуміння УНР з Варшавою може принести в жертву Галичину. Водночас воно вкрай було занепокоєне соціалістичним гаслами деяких керівників УНР, їх готовністю до федеративного союзу з Росією.

Маючи Акт Злуки з УНР, керівництво ЗУНР на практиці не могло дістати реальну підтримку Великої України, яка сама потребувала військової допомоги для захистку від російсько-більшовицької агресії. Двобій Галичини з Польщею переріс у далеко нерівну за силами її війну з Антантою. Втрати, яких зазнала УНР з боку Червоної армії, потягнули за собою і поразку Галицької армії на польському фронті. Невдовзі після Акту Злуки воєнні дії були відновлені, почався новий наступ Галицької армії, відомий під назвою “Вовчухівська операція”, в ході якої українці закріпилися на вигідних позиціях неподалік села Вовчухів, установивши контроль над залізницею на відтинку Городок – Судова Вишня і перервавши зв'язок полякам

---

* Часом Ю.Пілсудський схилився до так званої федералістської ідеї, за якою на теренах між більшовицькою Росією та Польщею мала сформуватися низка незалежних держав (Білорусія, Литва, Україна), пов'язаних з Польщею федеративним союзом.

із Львовом. За таких умов останні, заручившись підтримкою країн Антанти, добивалися нового перемир'я. Союзницька місія французького генерала Ю. Бартелемі зажадала від української сторони припинення воєнних дій і початку перемовин про встановлення демаркаційної лінії. За пропозицією місії, українські війська мали відійти за лінію по річці Буг до Кам'янки Струмилової, далі до Бібрки і Миколаєва, тобто за так звану "лінію Бартелемі" [13]. Польщі відходила третина території Галичини, включаючи Львів і дрогобицько-бориславський нафтовий басейн. До речі, в цих переговорах з союзницькою місією брав участь і головний отаман УНР С. Петлюра, який перебував тоді у Галичині. Він схилився до пропозиції Бартелемі, надіючись, що Антанта визнає УНР-ЗУНР, а українські збройні сили після укладення перемир'я вдасться використати для війни з більшовицькою Росією. Однак керівництво ЗУНР розглядало запропоновані умови принизливими і відхилило план Бартелемі [14]. Таку його реакцію можна зрозуміти, оскільки ні Польща, ні місія Бартелемі не визнавали Західно-Українську Народну Республіку, ігнорували національні інтереси українців. Все це і призвело до того, що тимчасове перемир'я на польсько-українському фронті (з 25 лютого до 1 березня 1919 р.) було перерване. Почався новий етап збройної боротьби УГА за українську землю, за збереження соборної УНР. Було обстріляно ряд районів Львова, зайнято його околиці. Особливо запеклі бої точилися біля Рави-Руської та Жовкви. Однак, не маючи джерел поповнення сил, боєприпасів, зазнавши великих втрат, збройні підрозділи УГА взяти Львів не зуміли. Якраз у цей час на допомогу львівському гарнізону прибула тритисячна операційна група з Познані під командуванням Д. Конашевського, а також батальйони з Кракова та Жешува. На вимогу Найвищої Ради були відновлені мирні переговори, сформовано спеціальну комісію для примирення між ЗУНР і Польщею, але польська делегація свідомо зволікала переговорний процес, узгодження документів з тим, щоб використати час для підготовки вирішального військового наступу.

У квітні 1919 р. на польсько-український фронт було перекинуто добре озброєну 80-тисячну армію генерала Ю. Галлера, що різко змінило співвідношення сил на користь Польщі. 14 травня польські війська розгорнули загальний наступ на Холмсько-Волинському та Станіславському напрямках, чим скористалася більшовицька Росія, активізувавши бойові дії в напрямі Кременець-Рівне. Поляки оволоділи Жовквою, Сколе, Старим Самбором, а незабаром Дрогобичем, Бориславом, Стрийом. Під приводом захисту від комуністичної агресії Угорщини 24 травня на територію Прикарпаття вступив 10-тисячний корпус румунської армії. Йому вдалося захопити Коломию і підійти до Станіслава [15]. Перед урядом ЗУНР виникла небезпека втрати цього міста, яке було його осередком і важливим стратегічним пунктом. Наприкінці травня урядові чинники ЗУНР покинули Станіслав і зосередились у Чорткові.

Почалася найбільша воєнна операція польських збройних сил, спрямована на знищення ЗУНР. Вони перейшли в наступ на волинсько-галицькому напрямі, прорвали фронт у районі Белза, вміло скориставшись діями більшовиків, які оволоділи Рівнем і безпосередньо загрожували УГА. До того ж з півдня у наступ перейшли румунські війська, намагаючись захопити Буковину і Бессарабію. Тільки за наполяганням української делегації на переговорах у Парижі Рада Чотирьох 27 травня 1919 р. зажадала від Ю. Пілсудського видати розпорядження про призупинення наступу. Однак, поляки, діючи за принципом “доконаних фактів”, фактично продовжували воєнні операції.

Найгероїчнішою спробою Галицької армії захистити свою Республіку стала Чортківська операція (офензива), розпочата несподівано для поляків 7 червня. В її ході було розгромлено дивізію під командуванням В.Сікорського, взято Бучач, Монастирська, Зборів, Бережани, Підгайці, Тернопіль. З'явився реальний шанс звільнити всі землі Галичини і оволодіти Львовом. Поляки втратили 156 вояків, 1743 чол. було поранено, 222 чол. взято в полон [16]. Опинившись у критичних умовах, полякам вдалося повернути на фронт армію Ю. Галлера, сюди прибув Ю. Пілсудський і особисто очолив контрнаступ, одержавши повноваження Найвищої Ради країн Антанти продовжити воєнні операції з метою виходу на річку Збруч, що означало б окупацію Галичини. Спираючись на перевагу у військовій силі та техніці, поляки зуміли зупинити наступ УГА, перехопити ініціативу і вже 15 липня відбити Тернопіль, вийти до берегів Збруча.

Залишаючи з боями Галичину, збройні формування УГА продовжували завдавати відчутних втрат польській армії. 16 липня 1919 р. Начальна Команда, диктатор ЗОУНР Є. Петрушевич та державні служби переїхали до Кам'янця-Подільського, де перебував уряд УНР та Армія С.Петлюри, не втрачаючи надію на повернення в Галичину. Цією сторінкою завершувалася українсько-польська війна та діяльність уряду ЗУНР на материковій Україні, а далі відкривалася нова сторінка її дипломатичної історії, діяльності президента та уряду за кордоном, яка формально тривала до березня 1923 р., коли західноукраїнські землі на підставі рішення Ради послів країн Антанти були офіційно передані до складу Польщі.

Якраз на дипломатичних аспектах польсько-українського протистояння варто зупинитися окремо, оскільки українська сторона намагалася протягом всього періоду конфлікту мирно розв'язати спірні проблеми, уникнути кровопролиття, шукати міжнародної підтримки своїх домагань на самовизначення і створення національної держави. Натомість лідери Польщі спрямовували її зовнішню політику на боротьбу за визнання країнами Антанти та США права на володіння Галичиною і Західною Волиною. Обидві сторони, інформуючи західні держави про події в цьому регіоні, зверталися за допомогою, звинувачуючи одна одну в агресії та насиллі. Польська ліквідаційна комісія в радіограмі до урядів країн Антанти кваліфікувала Першолистопадове повстання 1918 р. як спробу “українських банд за допомогою

австрійських та пруських військ захопити східні землі Польщі і місто Львів". У меморандумі Польського національного Комітету уряду США від 18 листопада 1918 р. засуджувалась "окупація Львова та Перемишля українськими військами", говорилося про "махінації Німеччини, спрямовані проти об'єднання Галичини з Польщею" [17].

Всупереч цим інсинуаціям, уряд ЗУНР повідомляв західні країни про події в краї, про воєнну агресію і територіальні зазіхання на українські землі з боку Польщі, просив підтримки та захисту, обґрунтовував право галицьких українців на власну державність. Однак у своїх підходах політики західних держав і США до польського та українського питань виходили з власних геополітичних інтересів, проявляли упередженість та непослідовність. Поява окремої західноукраїнської держави, польсько-українська війна викликали у них занепокоєння, оскільки могли підірвати стабільність повоєнної Центрально-Східної Європи. Вони схилилися до ідеї "Великої Польщі", яка мала стримувати експансію більшовицької Росії. Водночас кожна із західних держав у політиці щодо Галичини обстоювала свої власні, передусім геополітичні та економічні інтереси, які здебільшого не співпадали з інтересами українців.

Відсутність взаємоузгодженої позиції в українському питанні засвідчила Паризька мирна конференція (1919–1920 рр.). Спотворюючи відомості про етнічний склад населення і характер подій в Галичині, глава польської делегації р. Дмовський намагався переконати учасників форуму в недоцільності визнання державності ЗУНР, трактував її територію як польську [18]. Створена конференцією спеціальна Комісія з польських питань пішла назустріч полякам і висловилася за військовий тиск на українську сторону з метою укладання перемир'я і визнання приналежності Львова до Польщі.

Спільна делегація УНР та ЗОУНР зі свого боку протестувала проти агресії Польщі, воєнної підтримки поляків, відстоювала визнання ЗУНР, національні інтереси України, добивалася виведення іноземних військ з території України, але її голос не було почуто, оскільки Польща, діючи методом "доконаних фактів", фактично вже контролювала територію Галичини. 25 червня 1919 р. Рада міністрів закордонних справ країн Антанти визнала за Польщею право на тимчасову передачу Галичини під польське управління з метою захисту цивільного населення від більшовиків за умов надання їй автономії.

Починаючи з грудня 1919 р., делегація ЗУНР самостійно вела перманентні переговори з представниками Паризької конференції щодо ліквідації окупаційного режиму на західноукраїнських землях і визнання незалежності ЗУНР, однак на тлі Ризького договору 1921 р. і нової міжнародної ситуації вони виявились безрезультатними. Хоч представники великих держав декларативно продовжували заявляти, що поляки не мають права запроваджувати свою владу в Галичині та Західній Волині, на ділі Польща послідовно вела інкорпорацію краю. Ризький

договір, укладений між Польщею і трьома радянськими республіками – РСФРР, УСРР та БСРР не поклав кінець українсько-польській конфронтації, оскільки за його умовами західноукраїнські землі по р. Збруч і Дністер залишались за Польщею. Він став для неї юридичним приводом добиватися міжнародного визнання прав на Східну Галичину і Західну Волинь.

Національно-демократичні сили України, екзильний уряд ЗУНР на чолі з президентом Є. Петрушевичем домагалися скасування відповідних статей Ризького договору і відстоювали створення буферної Галицької Республіки. Ці вимоги віддзеркалювали настрої більшості населення Східної Галичини і Західної Волині, незадоволеного політикою окупаційних властей, що вело до наростання міжетнічної напруги. Вона набувала конфліктного характеру по мірі насадження в краї польського режиму, посилення його жорстокості, що спонукало українців до актів масових протестів, саботажу, терору, збройного спротиву польській адміністрації.

Хоч Конституція Польщі 1921 р. декларувала культурно-національні права усім громадянам, включаючи жителів Галичини [19], а польський уряд взяв на себе зобов'язання надати краю спеціальне самоуправління, ці обіцянки не виконувались, а права українців грубо порушувались. Не були виявом демократії визнання Римокатолицької церкви провідною серед інших віросповідань, заходи щодо обмеження воєводського самоуправління. Верх брала політика польських народних демократів (ендеків) про посилення національної асиміляції українців, перетворення їх у поляків. Конституційна вимога щодо вживання двох мов у судочинстві та місцевому самоуправлінні порушувалась. Недалекоглядним виявилось і рішення Ради Послів Ліги націй (березень 1923 р.) про визнання східного кордону Польщі по Збручу та Дністру. Все це заклало фундамент подальшого польсько-українського протистояння впродовж всього міжвоєнного періоду.

Таким чином, польсько-українська конфронтація 1918–1919 рр. мала всі ознаки війни. Вона була зумовлена процесом національного самовизначення і творення самостійних держав обох народів, у епіцентрі якої опинився конфлікт навколо державної приналежності території Східної Галичини і Західної Волині. Поляки і українці, відновивши свої держави, не зуміли порозумітися щодо територіальних претензій, вдалися до силового їх розв'язання, що й призвело до польсько-української війни між Польською державою та ЗУНР, до великих людських, моральних і матеріальних втрат з обох сторін. Спираючись на допомогу західних країн, використавши чинник воєнної агресії більшовицької Росії проти УНР, Польща окупувала західноукраїнські землі, скористалася умовами Ризького договору і добилася рішення Ради послів держав Антанти про приєднання Східної Галичини і Західної Волині.

Польсько-українська війна 1918–1919 рр. залишила глибокий шрам у свідомості українців, особливо тих земель, які традиційно вважались українськими (Холмщина, Підляшшя, Волинь, Східна Галичина, Лемківщина), але не зламала їх

волі в боротьбі за визволення краю і входження до складу самостійної соборної України. Однак, як засвідчив історичний досвід, воєнна перемога Польщі не мала перспективи, вона ще більше віддалила польське суспільство від розуміння прав і прагнень українського народу до самовизначення і створення національної держави, посилила шовіністичні настрої частини поляків і викликала адекватний протест українців.

Історичний розвиток і наступні події показали, що польсько-український збройний конфлікт не приніс задоволення жодній із сторін. Польща скористалася поразкою ЗУНР і на два десятиріччя відновила кордони 1772 р., але знищення УНР призвело до реанімації Російської імперії у вигляді СРСР, який став одною з головних небезпек державної незалежності Польщі. До старих кривд додавалися нові, що сіяло недовіру, загострювало міжнаціональну напругу, суперечило перспективним інтересам обох сусідніх народів, затьмарювало їх взаємовідносини, було на руку третім силам. Як справедливо зазначив В. Литвин, українсько-польські взаємини, переобтяжені негативним протистоянням у попередні історичні епохи, в новій політичній і міжнародній ситуації мають бути очищені від нашарувань минулого [20], оскільки Польщі та Україні відводиться ключова роль в утвердженні нової архітектури сучасної Європи. На зміну синдрому упередженості та неприязні приходять взаємна повага і співробітництво. Відносини між поляками та українцями як сусідніми слов'янськими народами мають ґрунтуватися на благородному гаслі 1920 р.: “За нашу і вашу свободу!”, яке пронизувало спільну молитву Президента України В. Ющенка та Президента Республіки Польщі О. Квасневського на урочистому відкритті Меморіалу воїнам Української Галицької Армії і Польських військових поховань 1918–1919 рр. у Львові в червні 2005 р.

Література:

1. Арсенич П. Станіслав – столиця ЗУНР. – Івано-Франківськ, 1993; Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993; Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів, 1995; Кучерпа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.). – Луцьк, 1997; Макарич С.А. Українська республіка галичан: Нарис про ЗУНР. – Львів, 1997; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998; Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. У 2-х т. – Т. 2. – Львів, 1998; Краківський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2000; Україна-Польща: історія і сучасність. У 2-х ч. – К., 2003 та ін.
2. Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicję Wshodniej. 1912–1923. – Warszawa, 1985; Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem: Walki o Lwów i Galicję Wshodnią 1918–1919. – Kraków, 1990; Wrzosek M. Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918–1921. – Warszawa, 1992; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. – Warszawa, 1993; Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wshodnią Galicję 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe. – Warszawa, 1997; Mrocza L. Spor o Galicję Wshodnią. 1914–1923. – Kraków, 1998 та ін.
3. Див: Макарич С.А. Українська республіка галичан... – с.14–16.
4. Zaremba P. Historia dwudziestolecia (1918–1939). – Paryż, 1978. – Т 1. – с. 75.
5. Зашкільняк Л. Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002. – с. 450.
6. Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem... – с. 130.
7. Wrzosek M. Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918–1921. – с. 165.
8. Див. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів, 1931. – с. 175.
9. Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem... – с. 152.
10. Див.: Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР... – с. 68.
11. Див: Макарич С.А. Українська республіка галичан... – с.84.
12. Див.: Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки.

Вип. I. – 1919, 31 січня. – с. 1.

13. Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920 ... – с. 81

14. Див.: Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і політичної оборони в 1918-1923 рр. У 6-ти т. Т. IV. – Скрантон, 1959. – с. 37.

15. Див.: Крип'якевич І., Гнаткевич Б. Історія українського війська. – Вінніпег, 1953. – с. 478.

16. Див.: Красівський О. Галичина у першій чверті XX ст. ... – с. 137.

17. Стахів М. Західня Україна. – Т. III. – с. 175.

18. Ріпещкий С. Українсько-польський процес 1918–1923 рр. перед світовим трибуналом. – Чикаго – Нью-Йорк, 1963. – с. 10.

19. Dziennik Ustaw RP. – 1921. – № 44. – Poz. 267.

20. Див.: Литвин В.М. XX століття в українсько-польських відносинах // Україна – Польща: історія і сучасність. Ч. I. – К., 2003. – с. 28.

*Кравченко А. А.
НПУ імені М. П. Драгоманова*

АГІТАЦІЙНА ПОЛІТИКА РЕЙХУ ЩОДО ВЕРБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ РОБІТНИКІВ НА РОБОТИ ДО НІМЕЧЧИНИ НА ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Окупаційний режим в Україні у роки Другої світової війни був складним етапом випробовування українського населення, яке залишилось на захоплених ворогом територіях, на стійкість духу, витримку, патріотизм. Проте окупація Українських земель тривала не декілька місяців, а тому люди змушені були пристосовуватись до нових умов, заробляти на харчування, десь працювати. Радянська влада, а за нею і радянська історична наука, оцінювали агітаційну політику німців на окупованих територіях як провокаційну, а населення, яке піддалося на агітаційні обіцянки вважалось майже зрадниками, навіть якщо люди йшли працювати у сільське господарство. Сучасна українська історична наука, позбавлена радянської заідеологізованості, намагається розставити нові об'єктивні акценти щодо питання політики гітлерівців на окупованих територіях та відношення українського населення до їх пропагандистських заходів. Саме тому проблема відношення української людності до агітаційної політики гітлерівців, а іноді й участь у цій політиці, стала темою даного дослідження". До розкриття проблеми дослідження звертались останнім часом такі українські та російські вчені як Гальчак С., Коваль М., Пастушенко Т., Полян П., Потильчак О., Святун О. Проте незначний час можливості досліджувати це питання не дав нагоди повністю обстежити усі аспекти даної проблеми. На наш погляд, доцільно буде ще раз проаналізувати агітаційну політику Рейху щодо вербування українських робітників на роботи до Німеччини на початку Великої Вітчизняної війни та ставлення до цього цивільного населення.

На початку війни цивільне населення окупованих територій окупаційна влада планувала використовувати на місцях для налагодження господарства та використання його для потреб Рейху. Іноді місцеве населення за наказом